

שאלה א'

בדין קריאה שבעה בשבת בשבי הגיטו

שאלה: ויהי בשנת תש"א, ואנחנו בתוך הגולה סגורים ומסוגרים בין חומות הגיטו, גברו חיל הרשעים, הגרמנים הארורים ימ"ש, וידם קשתה. בכל יום ויום יצרו עלינו עמל להכביר באמרם לנו נכלם ונשביתה זכרם, נחדש עליהם גזירות רעות וקשות חדשים לבקרים עד שנכחידם מגוי ולא יזכר שם ישראל עוד.

בימים ההם כשלא נראה קץ המיצר ואנחנו נגושים ולחוצים וריוח אין, כשהצרות מעיקות עלינו כנחושתיים, דובקות דולקות בלי עצלתיים, קראנו מפחד לב וקרב לאל עונה בעת צרה וצוקה, הלא לך הכוח והגבורה למה תישן, עורה, שעה ממעוניך והביטה באנקת בניך, למה אלהים זנחת לנצח יעשן אפך בצאן מרעיתך.

והנה ביום מ"ז אלול הוציאו הזדים הארורים צו לאמור, על יהודי הגיטו מוטל לשלוח מדי יום ביומו אלף איש שיעבדו בעבודת כפיה בשדה התעופה שעל ידי העיר קובנא כדי לעשותו שדה תעופה גדול שיתאים למטרותיהם לשמש כסים לאוירונים גדולים וכלי משחית אחרים.

את מכסת האנשים הזאת היו מתחילה נוהגים הגרמנים לתפוס בעצמם, אולם אחר כך הטילו כאמור את התפקיד הזה על היהודים עצמם והוטל על מועצת הזקנים של הגיטו לדאוג לכך, ואכן מועצה זו נאלצה למלא את פקודתם.

עבודה זו היתה עבודת פרך שנמשכה בלי הרף ביום ובלילה, עובדי הכפיה המעונים נאלצו לעבוד בקדחתנות אפילו ביום השבת

ורב היה צערם שעה שהתפללו את תפלות השבת כלחש כשהם עומדים בתוך התעלות והחפירות שהוכרחו לחפור, הם קיבלו את השבת כשכלי העבודה בידיהם ושירה חשאית של „לכה דודי" בפיהם, כשבלבם מקננת התקוה והאמונה, אמונת עם סגולה, שעוד יזכו שיאמר להם, רב לך שבת בעמק הבכא, הנה כבוד ה' עליך נגלה.

ואז נפשם של עובדי כפיה אלו לשאול הגיעה, הם באו לשאול ממני מה עליהם לעשות בנוגע למצות קריאת התורה, הן בימי הקיץ והן בימי החורף, בימי הקיץ היא השאלה, היות שאת העבודה היו מסיימים בשעה 7:30 האם יכולים לקרוא את פרשת השבוע בשעת תפלת מנחה או שיש לקרוא את קריאת השבת לפני מנחה. ובימי החורף כשהימים קצרים והיו חוזרים מעבודת הכפיה בחשכת הלילה אחרי מוצאי יום מנחה, היא השאלה, האם מצות קריאת פרשת השבוע בימים אלו בגדר של מעוות לא יוכל לתקן או שיש למצוא עצה ותחבולה שלא תבוטל מהם מצוה גדולה וחשובה זו אפילו בימי החורף הקצרים.

תשובה: במס' בבא קמא (פ"ב ע"א) איתא, עשרה תקנות תיקן עזרא שקורין במנחה בשבת וקורין בשני ובחמישי כו'. וגרסינן שם עוד, שיהו קורין במנחה שבת משום יושבי קרנות (יושבי חנויות כל ימות החול עוסקין בסחורה ואין קורין בשני ובחמישי תיקון בגיניהו קריאה יתירה, רש"י).

ועוד איתא התם, ושהיו קוראין בשני ובחמישי, עזרא תיקן והא מעיקרא הוה מיתקנא דתניא וילכו שלשת ימים במדבר ולא מצאו מים, דורשי רשומות אמרו אין מים אלא תורה שנאמר הוי כל צמא לכו למים, ביץ שהלכו שלשת ימים בלא תורה מיד נלאו, עמדו וביאים שביניהם ותיקנו להם שיהו קורין בשבת ומפסיקין באחד בשבת וקורין בשני ומפסיקין שלישי ורביעי וקורין בחמישי ומפסיקין ערב שבת כדי שלא ילינו ג' ימים בלא תורה. מעיקרא תיקנו חד גברא תלתא פסוקי אי נמי תלתא גברי תלתא פסוקי כנגד כהנים לויים וישראלים אתא הוא תיקן תלתא גברי ועשרה פסוקי כנגד עשרה בטלנין (בני אדם כשרים בטלנין ממלאכתן לעסוק בצרכי ציבור וקודמין לבא

לבית הכנסת כדי שיהיו מצוין עשרה לעת התפלה ומתפרנסים משל צבור, רש"י).

והנה תלמודא דידן סתם ולא פירש מי הם הנביאים שתיקנו את הקריאה בשבת אלא נקט בסתם, "עמדו נביאים שביניהם ותיקנו להם שיהו קורין בשבת", וכן סתם תלמודא דידן ולא פירש זמנה של קריאת שבת זו שתיקנו הנביאים, אכן מכיון דמבואר שם בתלמודא דידן שבין עשרה תקנות שתיקן עזרא היתה התקנה "שקורין במנחה בשבת", אם כן פשיטא שתקנת הנביאים שיקראו בתורה בשבת, היתה שיקראו בשחרית ובא עזרא ותיקן שיקראו גם במנחה בשבת משום יושבי קרנות, כדאיתא שם.

אבל דברי תורה עניים במקום אחד ועשירים במקום אחר, כי דבר זה מפורש הוא במס' מגילה (ל — ע"ב) בפרק בני העיר במתניתין דתנן, בפסח קורין בפרשת מועדות תורת כהנים בעצרת שבעה שבועות כו' בשני ובחמישי בשבת קורין כסדרן ואין עולים להם מן החשבון (כשיגיע יום שבת יחזרו מה שקראו בשבת במנחה ובשני ובחמישי, רש"י) שנאמר וידבר משה את מועדי ה' אל בני ישראל (אכולה מתניתין קא ללמוד מכאן שמצוה לקרות ביום המועד מעניני המועדות, רש"י) מצותן שיהיו קורין כל אחד ואחד בזמנו.

ומדנקטו במתניתין "ואין עולים להם מן החשבון" הרי בהדיא משמע מכאן שזמנה של קריאת שבת שתיקנו הנביאים הוא זמן אחר מזמנה של קריאת מנחה בשבת, ובודאי זמנה היא בשחרית.

ויותר מפורש הדבר שם במגילה (לא.) בברייתא דהתם איתא, ת"ר מקום שמפסיקין בשבת שחרית שם קורין במנחה כו' עיי"ש, הרי לנו מפורש בברייתא זו שזמנה של קריאת שבת שתיקנו הנביאים הוא בשחרית.

והנה ברי"ף במגילה בפרק הקורא עומד איתא, בירושלמי משה תיקן להם לישראל שיהו קורין בתורה בשבתות ובימים טובים ובראשי חודשים ובחולו של מועד שנאמר וידבר משה את מועדי ה' אל בני ישראל", והוא לכאורה דלא כתלמודא דידן בבא קמא (פב.) דאמר "עמדו נביאים שביניהם

ותיקנו להם שיהו קורין בשבת". דבירושלמי זה שהביא הרי"ף הרי איתא בהדיא שקריאת שבת "משה תיקן להם ישראל".

ובאמת לכאורה הרי מפורש גם במתניתין כאן במגילה (ל:—לא) שהבאנו לעיל שמשה רבנו תיקן קריאה זו וכדתנן, בפסח קורין בפרשת מועדות של תורת כהנים בעצרת שבעה שבועות כו' בשני ובחמישי בשבת קורין כסדרן כו' שנאמר וידבר משה את מועדי ה' אל בני ישראל מצותן שיהו קורין כל אחד ואחד בזמנו. הרי לנו שענין הקריאה במועדים ובשבתות ניתן לנו על ידי משה מאחר דמתניתין מסתמכת על הקרא של וידבר משה וגו' וכמו שהבאנו במאמר המוסגר מה שרש"י פירש דאכולה מתניתין קאי.

וגם הרמב"ם בפ"ב מהלכות תפלה ה"א כתב כדברי הרי"ף הנ"ל וז"ל שם. משה רבינו תיקן להם לישראל שיהו קורין בתורה ברבים בשבת ובשני ובחמישי בשחרית כדי שלא ישתו שלשה ימים בלא שמעת תורה. ועזרא תיקן שיהו קורין כן במנחה בכל שבת משום יתשבי קרנות וגם הוא תיקן שיהו קורין בשני ובחמישי שלשה בני אדם ולא יקראו פחות מעשרה פסוקים.

ולכאורה יש לתמוה עליו שנקט כאן כדברי הירושלמי שהוא דלא כתלמודא דידן ודרך הרמב"ם הלא הוא למנקט בכל מקום דפליגי הבבלי והירושלמי כתלמודא דידן כידוע.

אכן האמת יורה דרכו שאין כאן שום פלוגתא בין הבבלי והירושלמי ואלו ואלו דברי אלקים חיים, כי רבנו הכסף משנה כבר ישב על מדוכה זו וכתב שם, "וכלפי מה שאמרו עמדו נביאים שביניהם ותיקנו כתב רבינו מרע"ה שהוא היה הנביא הגדול וכל נביאים שבדור בית דינו הוא ועוד שלא עשו דבר אלא בהסכמתו וא"כ אליו ראוי ליחס הענין, ועוד דגרסינן בירושלמי וכתב הרי"ף פרק הקורא עומד ויושב משה תיקן לישראל שיהו קורין בתורה בשבתות ובי"ט ובראש חודש ובחוש"מ.

והנה מלשון הברייתא במגילה (לא:) שהבאנו לעיל לכאורה משמע דזמנה של קריאת שבת שתיקנו הנביאים בהסכמתו של משה רבינו, הוא

שאלות ותשובות ממעמקים, חלק ד' יט

דוקא בשחרית, מדנקטה הברייתא הנ"ל בלשונה "מקום שמפסיקין בשבת שחרית", ואם עבר שחרית ולא קראו בתורה שוב אין לקריאה זו תקנה, ואם כן בנידון דידן שלא היתה האפשרות לעובדי הכפיה לקרוא בתורה בשחרית כפי התקנה בטלה בהם מצוה זו, ולא יתן ולא יוסיף להם מאומה אם אפילו יקראו בתורה במשך יום השבת, הואיל ולא קראו בזמנה בשחרית.

ומלשון הרמב"ם הנ"ל שהבאנו יש לדקדק ג"כ הכי דמה שכתב "משה רבינו תיקן להם לישראל שיהו קורין בתורה ברבים בשבת ובשני ובחמישי בשחרית", משמע לכאורה שמעיקר התקנה היתה שזמנה של קריאה זו היא בשחרית ולא אחר כך.

אכן באמת איכא למימר דמדברי הרמב"ם אין כל כך ראייה לומר שמעיקר התקנה היתה שזמנה של קריאת שבת זו יהיה דוקא בשחרית ולא אחר כך, ריש לומר דמלת "בשחרית" שכתב הרמב"ם, רק על שני וחמישי קאי ולא על שבת, דלעולם זמנה של קריאת שבת הוא לאו דוקא בשחרית אלא כל היום הוא זמנה, והצעת דברי הרמב"ם הוא כך, "משה רבינו תיקן להם לישראל שיהו קורין בתורה בשבת", כלומר ביום השבת אבל מעולם לא תיקן שזמנה של קריאה זו יהא דוקא בשחרית. ואחר כך הוסיף הרמב"ם לכתוב, "ובשני ובחמישי בשחרית", כלומר עוד תיקן שיקראו בשני ובחמישי בשחרית.

ואפילו אם נתפוס שמלת "בשחרית" שכתב הרמב"ם אכולא מילתא קאי, היינו על שבת גם כן קאי, אפילו אין להביא ראייה מזה שמעיקר התקנה של קריאת שבת היתה שזמנה של קריאה זו יהא דוקא בשחרית ולא אחר כך, שהרי רבינו הכסף משנה שם כתב, "ומה שכתוב בקצת ספרי רבינו בשחרית, אשבת נמי קאי, כלומר בשבת דוקא תיקן משה אבל לא במנחה דתקנת עזרא הוא", הרי לנו שהכסף משנה אית ליה, שאף על פי שמלת "בשחרית" הכתובה "בקצת ספרי רבינו" משמעותה דאכולא מילתא קאי, כלומר "אשבת נמי קאי", מכל מקום הכוונה היא לומר לנו, דבשבת דוקא תיקן משה אבל לא במנחה דתקנת עזרא הוא.

ולפי דברי הכסף משנה הללו הרי אפילו לאותם "קצת ספרי רבינו" שכתוב בהם מלת "בשחרית", מעולם לא היתה כוונת הרמב"ם לומר שמעיקר

התקנה היה שומנה של קריאת שבת יהא רוקא בשחרית, אם כן בנידון דידן לפי האמור, בודאי יש תקנה לעובדי הכפיה האומללים הללו לקיים את מצות קריאת התורה בשבת כהלכתה לכל הפחות בימי הקיץ הארוכים שיש להם עוד זמן כשהיום גדול לקרוא בתורה לאחר גמר העבודה.

ועי' גם כן בשו"ע או"ח סי' קל"ה סעיף ב' שכתב הרמ"א, אם בטלו שבת אחת קריאת הפרשה בצבור לשבת הבאה קורין אותה פרשה עם הפרשה השנייה לאותה שבת (אור זרוע), עיי"ש.

מעשה אם מועיל לקרוא פרשה זו לשבת הבאה הרי על אחת כמה וכמה שתועיל קריאת פרשה זו באותה שבת עצמה במשך כל היום, אכן באמת אין מכאן ראיה כלל דהתם הרי סוף כל סוף קורין את הפרשה בזמנה היינו בשחרית לשבת הבאה ביחד עם הפרשה השנייה לאותה שבת, אבל מהיכי תיתי נימא שתועיל קריאת הפרשה במשך כל היום אפילו באותה שבת עצמה אם בטלו קריאתה בזמנה היינו בשחרית, אם נתפוס שמעיקר התקנה היה שיקראו קריאת שבת רק בשחרית.

ובר מן דין, הרי עיקר הטעם מה שכתב דאם בטלו שבת אחת קריאת הפרשה בצבור, לשבת הבאה קורין אותה פרשה עם הפרשה השנייה לאותה שבת, הוא רק מדין השלמה, כלומר שצריכים להשלים הפרשה שבטלו מקריאתה, לשבת הבאה, ודומה שבת הבאה כאילו קורין בה שתי פרשיות שהרי לפעמים ישנן שתי פרשיות מחוברות בשבת אחת, אבל אין הפירוש שלשבת הבאה עדיין זמנה היא של קריאת שבת זו שבטלו קריאתה.

וראיה לדבר שהרי כתב המג"א שם בס"ק ד', דדינו של הרמ"א הוא דוקא אם באותה שבת שבטלו קריאת הפרשה בצבור היה צריך לקרוא רק פרשה אחת, אבל אם היו ב' מחוברין באותו שבת שבטל אין קורין בשבת הבאה ג' דלא מצינו לעולם שקורין ג' כו', עיי"ש היטב בכל דבריו, ועי' גם כן בעטרת זקנים שכתב כן, וז"ל בס"ק ב', אם בטלו שבת אחד כו', דוקא באם לא קראו בשבת העבר כי אם סדרה אחת או קורין לשבת הבאה אותה הפרשה עם הפרשה השנייה לאותו שבת משום דבלאו הכי מצינו לפעמים

שקורין ב' סדרות בשבת אחת, אבל אם נתבטל שתי שבתות והוא הדין אם באותו שבת שבטלו היה ראוי לקרות ב' סדרות אין קורין בשבת השני ג' סדרות ולא מצינו שום דוכתא שקורין ג' סדרות בשבת אחד (שו"ת מהר"מ סימן כ"ה) וכן באם קורין באותו שבת ב' סדרות גם כן אין קורין סדרה שביטלו מטעם הנ"ל כלל כו' עיי"ש היטב בכל דבריו.

דרי חזינן בהדיא מדברי המג"א והעטרת זקנים דכל עיקר הטעם של הרמ"א הוא מפני "שמצינו לפעמים שקורין ב' סדרות בשבת אחת", אבל לא מפני שזמנה של קריאת אותו שבת שבטלו קריאתה הוא עדיין בשבת הבאה, אם כן בודאי אי נימא שמעיקר תקנת הנביאים היה שזמנה של קריאת שבת הוא בשחרית, בתאי לכאורה לא שייך למימר שאם בטלו הקריאה בשחרית שאפשר יהיה לקרוא במשך כל היום, שהרי מאחר שזמנה של קריאה זו הוא דוקא בשחרית, שייך למימר בזה עבר זמנו בטל קרבנו, ואם כן לפי זה בנידון דידן שעובדי הכפיה לא קראו בתורה את פרשת השבוע בשחרית לא שייך כלל לומר שיכולים הם לקרוא אחר כך את הפרשה, שהרי כלל גדול יש בידינו דכל דבר שזמנו קבוע אמרינן ביה עבר זמנו בטל קרבנו.

אכן בדגול מרבבה ראיתי שדעתו היא שזמן קריאת שבת הוא במשך כל היום, עיי"ש בדגול מרבבה שכתב על דברי הרמ"א, אם בטלו שבת שחרית הקריאה ובמנחה כבר מצאו מנוחה אם יש פנאי לקרוא כל הסדרה יקראו במנחה כל הסדרה ויקראו שבעה גברי כי כל יום השבת הוא זמן הקריאה אבל אם גם במנחה לא היתה מנוחה לא יקראו בשני או בחמישי כל הסדרה משבת העבר כי בחול יש ביטול מלאכה לעם, אלא יקראו רק הפרשה מן הסדרה של שבת הבא ולא מן הסדרה שביטלו בשבת העבר כי לעולם אין דוחין דבר שזמנו אז מפני דבר שכבר עבר זמנו ועוד דאיכא למיחש שהשומע יאמר שזו הסדרה השייך היום ולא ידע שזה תשלומין ותדע שכן הוא שהרי אם היו אז שני סדרות מחוברין או שהי' פ' ויחי אין משלימין כלל עי' במג"א סק"ד ואמאי לא יקראו בשבת הבא ב' סדרות שביטלו וסדר היום יקראו שוב לשבת הבאה שני סדרות וכן בפרשת ויחי יקראו ויחי לבד ובשבת הבאה יקראו ב' סדרות אלא ודאי שלעולם אין דוחין חובת השעה וכנ"ל.

הרי לנו שהדגול מרבבה כתב מפורש, "כי כל יום השבת הוא זמן הקריאה", ואם כן בנידון רידן בימי הקיץ הארוכים שעובדי הכפיה היו גומרים לפני זמן המנחה, יכולים לעשות כמו שהעלה הדגול מרבבה, היינו שעובדי הכפיה "יקראו במנחה כל הסדרה ויקראו שבעה גברי".

וצריך לומר לדעת הדגול מרבבה שקריאה זו של שבעה גברי שיקראו במנחה עולה גם לקריאת שבת שחרית וגם לקריאת מנחה, ואין כאן משום ביטול תקנת עזרא שהרי סוף כל סוף יש כאן קריאת מנחה גם כן. דתקנת עזרא לא היתה דוקא שקריאת מנחה תהיה דוקא בפרשה של שבת הבא. אלא עיקר התקנה היתה שיקראו בתורה במנחה, והרי יש כאן קריאת התורה במנחה. דמאי איכפת לן אם קריאת זו עצמה עולה גם לקריאת שחרית וגם לקריאת מנחה, ודוק.

ועיקר החילוק שחילק הדגול מרבבה בין היכא דמצאו מנוחה במנחה שיכולין לקרוא במנחה כל הסדרה ויקראו שבעה גברי להיכא שגם במנחה לא מצאו מנוחה שאין יכולין לקרוא בשני כל הסדרה שביטלו בשבת הוא זה, דהיכא דכבר מצאו מנוחה במנחה יכולין שפיר לקרוא את כל הפרשה במנחה ואין כאן משום ביטול ודחית תקנת עזרא, דמאחר שקריאת כל הפרשה כולה עדין זמנה הוא בשעת תפלת מנחה וכמו שהדגול מרבבה העלה "כי כל יום השבת הוא זמן הקריאה". קריאת זו עצמה עולה גם לקריאת שחרית וגם לקריאת מנחה כאמור.

מה שאין כן היכא שלא מצאו מנוחה גם במנחה ועבר זמן קריאת שבת, אם נבוא לקרוא את הקריאה הזו שביטלו ביום שני, קריאה זו הרי אינה בזמן חובת הקריאה שהרי עבר כבר זמנה, אלא עיקרה יהיה בגדר של קריאת תשלומין לקריאה שביטלו, ונמצא שנדחה דבר שהוא זמנו, היינו קריאת יום שני מפני דבר שכבר עבר זמנו, היינו קריאת התשלומין, וזה לא יתכן לעשות וכמו שהוכיח הדגול מרבבה בראיות שאין דוחין דבר שזמנו אז מפני דבר שכבר עבר זמנו, לכן לא יתכן לקרוא את הקריאה שביטלו בשבת, ביום שני.

אבל היכא שמצאו מנוחה במנחה שקריאת שחרית עדיין זמנה הוא וחובה היא ולא רק בגדר של תשלומין, אם כן אין כאן דחית קריאת מנחה כלל וכמו שביארנו, כי קריאה זו עולה גם לקריאת שחרית שביטלו וגם לקריאת מנחה.

אלא שצריכין עדיין להבין את דברי הדגול מרבבה, במה שהעלה שאם „בטלו שבת שחרית הקריאה ובמנחה כבר מצאו מנוחה אם יש פנאי לקרוא כל הסדרה יקראו במנחה כל הסדרה ויקראו שבעה גברי כי כל יום השבת הוא זמן הקריאה“, ומשמע מדבריו שלא יקראו אז קריאת מנחה לגמרי, ולכאורה צ"ע אמאי לא כתב שלאחר שיגמרו קריאת הסדרה של אותה שבת, שיקראו גם כן את קריאת מנחה שהיא בסדרה של השבת הבאה.

וצריך לומר דהדגול מרבבה אית ליה, דכמו שהדין הוא שאם היו אז באותה שבת שתי סדרות מחוברין שאין משלימין וכמו שכתב בשם המג"א דלא מצינו שום דוכתא שקורין ג' סדרות, עיי"ש היטב ובמג"א ובעטרת זקנים שם, הכי נמי לא מצינו שיקראו סדרה אחת שלימה ומקצת סדרה, לכן העלה הדגול מרבבה שקורין במנחה רק את הסדרה, ומקריאת ארבע פרשיות אין ראיה דשאני התם שהן קריאות מיוחדות, ודו"ק.

אלא שראיתי שבמשנה ברורה הביא את דברי הדגול מרבבה וכתב עליו שהוא מילתא בטעמא, אבל בשערי ציון שם כתב בכל זאת שיש לקרוא את קריאת שבת לפני תפלת מנחה ואחר כך אומרים אשרי ובא לציון וקורין קריאת מנחה כנהוג, עיי"ש, והדבר קצת תמוה שלאחר שהביא במשנה ברורה את דברי הדגול מרבבה מבלי שיחלוק עליו, הוא כותב בשערי ציון דלא כוותיה, וצ"ע.

ואולי הבין השערי ציון שהדגול מרבבה מיירי, שמצאו מנוחה בזמן המנחה ממש ולא קודם לכן, שהזמן הוא מצומצם ואינו מספיק לקריאת הסדרה וגם לקריאת מנחה, רק לקריאת הסדרה בלבד, לכן יקרא את קריאת הסדרה בלבד, וצ"ע. ולכאורה צ"ל כן דאל"כ אמאי באמת צריך לקרוא את הסדרה במנחה, אלא שיש לדחות זאת, די"ל דיותר עדיף שהקריאה תהיה בזמן התפלה, לכן כתב שיקראו את הסדרה במנחה.

אכן בערוך השולחן ראיתי שהוא חולק על המג"א והעט"ז ואית ליה דאפילו היכא שהיו שתי סדרות מחוברין גם כן משלימין לשבת הבאה וכן חולק עליהם במה שכתבו שאם השבת שביטלו היתה פרשת ויחי שגם כן אין משלימין, והוא חולק עליהם גם בזה, עיי"ש.

הלכך הוריתי, שבימי הקיץ הארוכים שעובדי הכפיה גומרים את העבודה כשעוד היום הגדול לפני זמן תפלת מנחה, יש לעשות כמו שכתב בשערי ציון, היינו לקרוא את קריאת שבת כי כל יום השבת הוא זמן הקריאה, ואחר כך יתפללו מנחה ויקרא הקריאת מנחה כנהוג, אבל בימי החורף הקצרים שכשהיו גומרים את העבודה היה כבר החושך מכסה ארץ, באמת אין עצה לקיים מצוה זו.

ואף על פי כן אמרתי להם שמן הראוי להם להתאמץ לקרוא את פרשת השבוע בחומש בברגעים המעטים שהגרמנים האדורים נותנים להם כדי לאכול ולנוח, כדי שלא תשתכח תורת קריאה, וכמו שכתב המג"א בסי' קמ"ג סק"ב עיי"ש.

ואכן כך הי' נוהג ר' שמעון מקלוז' הסוחרים ברחוב יגובה שבקובנה, שכדי לזכות את הרבים היה קורא בתנ"ך קטן בלחש שהי' לו בזמן האכילה בעבודת הכפיה, וכמו שהוריתי.

וד' הטוב יאמר לצרותינו די, יחיש פדות לעמו וישיב לאויבינו כגמולם, יסבור זרוע רשע, ועולתה תקפץ פיה ויתפרדו כל פועלי און.